

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ
МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇHISTORICAL ASPECTS OF CULTURE DEVELOPMENT
OF INTERPERSONAL INTERACTION

Стаття присвячена теоретичному аналізу історичних аспектів розвитку культури міжособистісної взаємодії. Розглянуті такі етапи її становлення: виникнення регулятивів поведінки у первісному суспільстві, зародження моральних основ давніх держав, формування середньовічної світської культури, моральний прогрес епохи Відродження, розквіт буржуазної капіталістичної моралі, формування культури комуністичних взаємовідносин у часи Радянського Союзу. З'ясовано, що зміни у змісті та структурі моралі кожного історичного періоду сприяли вдосконаленню сучасної культури міжособистісної взаємодії.

Ключові слова: історичні аспекти, мораль, міжособистісні стосунки, культура міжособистісної взаємодії.

Статья посвящена теоретическому анализу исторических аспектов развития культуры межличностного взаимодействия. Рассмотрены такие этапы ее становления: возникновение регулятивов поведения в первобытном обществе, зарождение моральных основ древних государств, формирование средневековой светской культуры, моральный прогресс эпохи Возрождения, расцвет буржуазной капитали-

стической морали, формирование культуры коммунистических взаимоотношений во время Советского Союза. Выяснено, что изменения в содержании и структуре морали каждого исторического периода способствовали совершенствованию современной культуры межличностного взаимодействия.

Ключевые слова: исторические аспекты, мораль, межличностные отношения, культура межличностного взаимодействия.

The article is dedicated to theoretical analysis of historical aspects of culture development of interpersonal interaction. Such stages of its becoming were examined: emergence of behavior regulatives in primordial society, the birth of moral foundations of ancient realms, the formation of medieval secular culture, the moral progress of Renaissance, the flourishing of bourgeois capitalist morality, the formation of communistic relationship in the USSR times. Clarified that the changes in contents and structure of moral of every history period contributed to improving the modern culture of interpersonal interaction.

Key words: historical aspects, moral, interpersonal interaction, culture of interpersonal interaction.

УДК 378.147

Кожушкіна Т.Л.,
аспірант кафедри психології
та педагогіки
Університет імені Альфреда Нобеля

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Формування та розвиток будь-якого суспільства являє собою складний процес перетворень у різних галузях життєдіяльності його членів: політичній, економічній, соціальній, культурній тощо. Розгляд історичних аспектів таких змін дає змогу дослідити тенденції поглядів людей певного соціуму на проблемні питання та обґрунтувати їх вибір. Зазначимо, що у процесі життєдіяльності людина вступає у безліч контактів. Але жодне суспільство не може існувати, не подавляючи деструктивні імпульси окремих індивідів та не підкорюючи їх суспільним правилам та цінностям. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне розглянути еволюцію норм та правил, що регулювали міжособистісні взаємини, крізь призму різних культурно-історичних періодів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вивченню міжособистісних стосунків присвячені численні наукові дослідження, що розглядають цю проблему з різних позицій. Серед них фундаментальне значення мають роботи Б. Ананьєва, В. Бехтерева, І. Беха, Л. Божович, Н. Волкової, В. Гриньової, М. Євтуха, А. Кузьмінського, С. Кожушко, О. Леонтьєва, В. Мясіщева, І. Підласого, Г. Шевченко та інших. Аналізуючи зміст, структуру, умови, функції, фактори впливу на формування міжособистісних взаємовідносин, автори

омінають розгляд історичних передумов їх виникнення та розвитку. Існують лише поодинокі праці, в яких досліджується окреслене питання (М. Євтух, І. Сайтарли, Т. Черкашина). Отже, вважаємо за необхідне доповнити наявні погляди власними думками щодо зародження та історичного розвитку культури міжособистісної взаємодії.

Мета статті – проаналізувати зміни у регулятивах суспільної поведінки людей, спираючись на різні історичні періоди.

Виклад основного матеріалу. Культура міжособистісних взаємин є складним соціокультурним явищем, що у своєму розвитку пройшла певні історичні етапи, починаючи з первісного суспільства. Незважаючи на примітивний характер, життя первісної людини вже було організоване відповідно до встановлених соціальних норм, які регулювали організацію колективного виробничого процесу, розподіл результатів діяльності, визначали порядок встановлення взаємовідносин, процедуру вирішення протиріч тощо. Такі спільні для усіх членів суспільства принципи та правила поведінки стали поштовхом для виникнення і розвитку культури міжособистісної взаємодії.

Розглядаючи історичні тенденції, зазначимо, що у свідомості первинної людини головну гальмову роль у поведінці відігравала система табуації, яка накладала заборони на виконання пев-

них дій, порушення яких спричиняло покарання вищими силами – хвороби, поранення, голод, втрати, смерть тощо.

За первіснообщинного устрою важливого розвитку набули ритуали, обряди, традиції та звичаї, що пов'язані з системою формування суспільних відносин. Розглядаючи відмінності між ними, зазначимо, що звичай встановлює порядок відносин тільки в теперішньому часі та є утилітарним. На відміну від звичаю, традиція не утилітарна, спрямована на формування духовних рис особистості, відображає різноманітні відносини теперішнього часу та формує способи реалізації взаємодії, що можуть виникнути у майбутньому. Як вважають Т. Свідло та М. Сторожик [4], діапазон вибору людиною вчинків у рамках традиції значно ширший, ніж у рамках звичаю. Отже, звичай формує стереотипно повторювані дії, традиція – спрямованість поведінки, що позбавлена автоматизму. Завдяки узагальненню та переосмисленню наявного досвіду зароджуються, закріплюються та осучаснюються традиції, в яких відображається новий зміст, адаптований до сьогоденних змін.

Вагомим засобом передачі ідеології суспільних відносин молодому поколінню через систему символічних дій, в якій акумульовані думки та почуття предків, є обряд. Серед різновидів обряду виділяють ритуал. Незважаючи на різницю у поняттях, усі вони (табу, обряди, ритуали, звичаї, традиції) мають об'єднуючий характер завдяки зміцненню колективних зв'язків, формуючи норми міжособистісної взаємодії членів соціуму.

З появою класового суспільства культура загалом та міжособистісних взаємин зокрема набула класового характеру. Відбулося розшарування не тільки верств населення, а й моральних норм та цінностей для представників різних верств населення. Саме у межах панівної аристократичної ідеології зародилися перші теорії культури міжособистісних стосунків, в яких відображалися системні уявлення людей про належну поведінку, притаманну тому часу. Поведінково-комунікативні та морально-етичні стандарти давнього періоду відображені у вченнях китайських та грецьких філософів: Конфуція, Платона, Аристотеля, Теофаства та інших.

Так, у рабовласницькому Китаї система моральних норм та цінностей формувалась в межах патерналізму та консерватизму [3, с. 25]. Важливу роль у суспільній свідомості того часу відіграє конфуціанство – вчення давньокитайського мислителя Конфуція, яке регламентувало соціальний порядок у соціумі. З метою збереження цілісності суспільства Конфуцій створив теорію, що була спрямована на подолання соціального зла, виявлення його причин, пошуки засобів досягнення гармонії і щастя у суспільному житті. Вчення філософа охоплює уявлення про людину, суспільство і державу в їх взаєминах. Основну

увагу мислитель приділяв вихованню ідеальної людини, яка прагне до моральної досконалості та дотримується соціальних правил та настанов. Міжособистісні стосунки того часу ґрунтувалися виключно на правах та обов'язках і не враховували емоційну прихильність родичів. У Давньому Китаї панував культ пошани до старших і чемності у стосунках із ними. Канони конфуціанської теорії були згруповані в трактат «Лі-цзи» та поширювалися переважно на представників вищих верств суспільства. Чим вище було соціальне положення людини, тим суворіше вона має дотримуватися його норм [3, с. 27].

На відміну від панівної китайської філософії, у полісах Давньої Греції серед представників шляхетного походження культивувався більш демократичний стандарт поведінки, хоча стриманість та раціональність були її провідними мотивами. Центральним принципом давньогрецької ідеології була калогатія – гармонія зовнішнього та внутрішнього, але мислителі по-різному визначали місце особистості та соціуму у процесі формування культури міжособистісної взаємодії. Так, Сократ, засновник етичного ідеалізму, розглядав спілкування як діалог, взаємну розмову, у процесі якої здійснюється спільний пошук істини. Підтримуючи думки свого вчителя, Платон вважав, що спілкування сприяє самопізнанню та пізнанню інших та наголошував, що особистість має виховуватися під наглядом влади, підкреслюючи переважне значення соціуму у процесі формування культури міжособистісної взаємодії.

На відміну від Платона, Аристотель пропагував особистісно-зорієнтований підхід, стверджуючи, що людина соціальна від природи, і сама природа може навчити людей жити разом та встановлювати міжособистісні відносини, від яких природним чином створюються сім'я, плем'я, держава. У своїх роботах «Евдемова етика» та «Велика Етика» філософ сформулював систему морально-етичних норм для представників аристократичних верств еллінського суспільства, в яких визначив ті чесноти та риси характеру, що стали обов'язковими складниками загальнолюдського розуміння культури стосунків того часу. Зміст шляхетної поведінки через заперечення розглянув у своїй праці «Характери» Теофаств, де описав вади людської натури, проблеми спілкування, особливо зосереджуючись на безсоромній нечесності.

Саме в історичних довідках давньогрецького та давньоримського періоду з'являються перші згадки про морально-етичні кодекси певних спільнот, адже значну частину свого приватного життя люди проводили у мікрогрупах різної спрямованості: політичних, релігійних, філософських. Між членами таких груп встановлювались стосунки, що підкорювались певним нормам, що закріплювались у статутах товариств. Вони переважно сто-

сувалися організації та проведення симпозиумів: вимоги до проведення застілля, правила поведінки за столом, принципи проведення бесіди, побажання до одягу тощо.

Щодо культури сімейних стосунків того періоду, вона спиралася на патріархальну мораль, яка ґрунтувалася на ідеї моральної досконалості батька, отже, жінка та діти повністю підкорювалися чоловіку. Давньогрецькі закони щодо жінки були менш вимогливими, ніж у Давньому Римі, що дало початок жіночої емансипації. У цей період дружина вже мала право сама вирішувати певні сімейні питання. Саме на елліністичний період припадає формування ідеї любові як безумовної моральної цінності та виокремлення емоційної прихильності між членами родини [3, с. 30]. Ці зміни свідчать про зростання рівня культури міжособистісних стосунків у Давній Греції.

Наступний історичний період, Середньовіччя, характеризується двома основними чинниками: панівним положенням ідеології церкви та жорсткою регламентацією життя індивідів відповідно до їх положення у соціальній ієрархії. Що стосується ідеології церкви, у філософії того часу проблеми спілкування не мали самостійного характеру, а розглядалися у межах панівного релігійного світогляду [2, с. 165]. Так, християнська філософія «не говорить, що та як робити людині<...>, а обмежується вказівкою шляху» [1, с. 154]. У мусульманській релігії акцент робиться, навпаки, на регламентації техніки взаємодії – що і як робити у кожній сфері життя щодня.

Щодо соціальної ієрархії, у середньовічній Європі культура міжособистісних взаємин набуває свого подальшого розвитку у межах нових форм соціальної інтеграції – інститутах лицарства та феодалного двору. Відносини формувалися з огляду на залежність селянина від феодала, феодала від короля, дрібного феодала від заможного сюзерена тощо. Поряд із різними формами підлеглості існували соціальні об'єднання (групи, асоціації), що також мали свої морально-етичні кодекси.

У цей період зароджується культура куртуазних манер – світська культура, що вимагала пристойності, стриманості та витонченості у поведінці. Вперше в історії світська культура отримала автономність від християнської етики. Дотримання її вимог символізувало про належність людини до певного соціального прошарку.

На відміну від західноєвропейського середньовіччя, культура міжособистісної взаємодії Аравії у VI – VII ст. являла собою монолітну систему морально-етичних норм та принципів, що ґрунтувалася на ісламі [3, с. 31]. Основний принцип побудови арабської культури – мурувва (мужність) розкривався через такі риси, як щедрість, гостинність, великодушність, терпіння, дотримання слова, гідність, сміливість.

Наступний етап розвитку культури міжособистісних взаємин пов'язаний з епохою Відродження, що характеризується важливими економічними та світоглядними зрушеннями. Формується буржуазне суспільство, головною ідеєю якого стає особистий матеріальний успіх, розвиток підприємництва як головного мотиву діяльності людини. У своєму історичному розвитку буржуазна моральна система пройшла кілька етапів, яким відповідають певні стани моральної свідомості та особливості взаємовідносин. На першому етапі придбання матеріальних благ, їх накопичення, прагнення до влади та престижу стають головними її вимогами. Нормативними характеристиками відносин між людьми тепер стають користоловство, байдужість, цинізм. Мораль виправдовує усі засоби на шляху до досягнення поставленої мети.

Другий етап – епоха вільної конкуренції висуває нові вимоги до еталонів поведінки. У зв'язку з тим, що підприємницька діяльність відбувається у межах корпорацій, реалізація приватних інтересів залежить від уміння людини подолати традиційний індивідуалізм та підкорити його цілям організації, її кодексам та правилам. Отже, канони буржуазного суспільства заохочують активність, професіоналізм, раціональність, практичну доцільність, цінують обізнаність у науках. Завдяки розумінню, що успіху можна досягти тільки за умов взаємодії, відбувається укріплення суспільних зв'язків. Відносини між людьми будуються на матеріальних мотивах. Класове розшарування закріплюється встановленням правил поведінки відповідно до соціального статусу людини. Культура міжособистісних стосунків у сім'ї також зазнала змін – спостерігається занепад матримоніальних цінностей, що пов'язані з виконанням традиційних соціальних ролей у родині.

Водночас з'являється велика кількість праць, що приділяють увагу аналізу ролі спілкування у житті людини. Так, М. Екем де Монтень у роботі «Досвіди» пише: «Моє призначення – спілкування з людьми. Я відкритий до зовнішнього світу та народжений для спілкування та дружби». Д. Локк у трактаті «Про виховання» наголошував, що спілкування формує особистість, сприяє формуванню почуття впевненості у собі, допомагає вилікуватися від недоліків. Т. Гоббс, виділяючи природний та суспільний стан соціуму, зазначав, що саме знаки та слова створили особистість. Таким чином, у Новий час закладаються передумови теоретичного підходу до вивчення проблеми міжособистісних взаємовідносин у межах філософсько-етичних концепцій.

Значні зміни відбуваються у моральній свідомості суспільства епохи Просвітництва. Нова система цінностей засуджує традиційне неробство, презирство до зароблених власними зусиллями багатств як ідеологію мерзенного «парази-

тування». На противагу придворній манерності посилили свої позиції чесність та сердечна доброта, а поверховості – прагнення до знань [3, с. 34]. Німецька література тих часів проголошує істинну моральність, засновану на доброчесності, та виступає за відродження внутрішньої культури особистості. На думку Б. Франкліна, людина нового типу для досягнення успіху має бути справедливою, поміркованою, чесною, працелюбною та добросовісною. Концепція культури міжособистісних стосунків у сім'ї була заснована на патріархальній залежності від чоловіка. Більш жорсткі вимоги обмежували жінку в її економічних і правових свободах та повернули до матримоніальних цінностей.

У цей період у філософії з'являються роботи, в яких обґрунтована ідея зумовленості сутності людини міжособистісним спілкуванням. Так, Л.А. Фейєрбах визначав: «Людська сутність проявляється тільки у спілкуванні, в єдності людини з людиною, у єдності, що спирається на реальність різниці між Я і Ти». На думку філософа, міжособистісне спілкування засноване не на користі, не на спільній вигоді, не на необхідності колективної діяльності, а на об'єднуючій силі любові. Такі думки мав П. Чаадаєв: «Без спілкування з іншими свідомостями, ми би їли траву, а не думали про свою природу». Філософ вважав, що поза спілкуванням неможливо зрозуміти ні людину, ні його свідомість.

Аналізуючи історичні аспекти формування культури міжособистісних взаємин, не можна оминути радянській період, в який панівною була комуністична мораль. Серед принципів того часу можна визначити відданість комуністичній справі, працю на благо суспільства, колективізм та взаємодопомогу, гуманне ставлення та взаємоповагу до людей, простоту та скромність у суспільному та особистому житті, чесність та правдивість. Ці принципи поширювались усіма можливими засобами пропаганди. У реальному житті існувало протиріччя, що не можна було подолати: справжня мораль не може бути прийнята у тоталітарному суспільстві, заснованому на страхах, репресіях, обмеженнях. У зв'язку з цим конформізм у міжособистісних стосунках став головною ознакою цього періоду.

Події ХХ – ХХІ ст. (війни, поява тоталітарних держав, встановлення ринкових відносин, дві науково-технічні революції) за своєю кількістю та наслідками мають вирішальне значення для історичного розвитку культури загалом та міжособистісних стосунків зокрема. Сучасні дослідники суперечливо характеризують її особливості: від оптимістичних концепцій до абсолютно песимістичних теорій. Одні науковці стверджують, що нині спостерігається перехід до системи цінностей, у центрі яких стоїть особистість, інші наголошують на тому, що трансформаційні зміни у суспільстві ведуть до гуманістичної кризи – повернення до споживацької моралі. Поступово зменшується суспільний контроль над особистістю, що вимагає розширення сфери дії особистісних регулятивів у всіх формах життєдіяльності людини [2, с. 207]. Нині культура міжособистісної взаємодії розглядається як складова частина загальної культури особистості як інтегративне утворення, що забезпечує розвиток особистості через свідоме гармонійне поєднання її внутрішнього світу із зовнішнім соціальним середовищем.

Висновки. Розглянувши історичний аспект розвитку культури міжособистісних взаємин, можна дійти висновку про поступове ускладнення її функцій: від формально-обмежуючої до формуально-ціннісної. Закладений морально-етичний фундамент знаходить своє вираження у структурі сучасної культури міжособистісних стосунків, що проявляється, насамперед, у поведінкових актах, сприяє успішній комунікації у колективній діяльності на основі усвідомлених морально-етичних норм, знань, умінь і навичок спілкування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гусейнов А.А. Великие моралисты. М.: Республика, 1996. 154 с.
2. Основи культурології: навч. посіб. / За ред. Л.О. Сандюк та Н.В. Щубелки. К.: Центр учбової літератури, 2012. 400 с.
3. Сайтарли І.А. Культура міжособистісних стосунків: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2007. 240 с.
4. Свідло Т.М., Сторожик М.І. Ритуал як культурний феномен у традиційному та інноваційному аспектах. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»: зб. наук. пр. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2008. № 3 (24). С. 83–87.